

מושה ליכטגשטיין

נתיבי גבואה מבט אל ההפטרות

תוכן העניינים

- מבוא: דף יומי ונבואה שבועית – ההפטרה כמסר נבואי שבועי 19
- בראשית: "תהלתו מקצה הארץ" – כבוד שמים כיסוד הבריאה והגאולה 27
- נח: "הרחיבי מקום אהלך" – נחמת הענייה הסוערה ותקוות העקרה 35
- לך-לך: "ואתה ישראל עבדי יעקב אשר בחרתיך" – גאולת ישראל כביטוי לבחירת ישראל 47
- וירא: "אל תכזב בשפחתך" – מפתרון נסי למעורבות רגשית 55
- חיי שרה: "והוא ישב על כסאי תחתי" – על דרכי בחירת היורש למלך 65
- תולדות: "בן יכבד אב ועבד אדוניו" – אהבה ויראה בין האדם למקום 77
- ויצא: "ועם קדושים נאמן" – מנהגות לנאמנות 87
- וישלח: "מחמס אחיך יעקב" – עשו כאח, אדום כגוי 97
- וישב: "על מכרם בכסף צדיק" – בין קנאה יוקדת להתעלמות נהנתנית 105
- מקץ: "שתים נשים זונות" – הזנות של הנשים כמפתח להבנת משפט שלמה וחכמתו 113
- ויגש: "והיו לאחדים בידך" – אחדות ישראל וגאולת העם 127
- ויחי: "למען תשכיל את כל אשר תעשה" – צוואת דוד והנחלת מורשתו 137
- שמות: "והיה ביום ההוא" – נהנתנות, ייאוש ותקווה כ"לפני" 149
- ו"אחרי" של הגלות 149
- וארא: "וידעו כי אני ד'" – ההתמודדות התיאולוגית עם פרעה 157
- בא: "להכות את ארץ מצרים" – ההתמודדות ההיסטורית עם מצרים 165
- בשלח: "המתנרכים בעם ברכו ד'" – גדולתה של יעל 171
- יתרו: "קדוש קדוש קדוש" – על נשגבות והשגחה 179

- משפטים: "אנכי כרתי את אבותיכם" –
- 189..... כיבוש העבדים המשוחררים כהפרת ברית
- 197... תרומה: "הבית אשר בנה המלך שלמה" – בין תרומת המשכן למס המקדש
- 205..... תצווה: "זאת תורת הבית" – הארון והמזבח כמוקדי קדושת המקדש
- כי-תשא: "לך הראה אל אחאב" –
- 213..... הוויכוח בין אליהו לעובדיהו על פרישה ומעורבות
- 225..... ויקהל: "גולת הכותרת" – המשכן והמקדש בין הוד ופאר לאינטימיות
- 233..... פקודי: "מכון לשכתך עולמים" – מעורבות אנושית בהשראת השכינה
- 243..... ויקרא: "יצרתיך עבד לי" – זיקתו של האדם לבורא כעבדו
- צו: "ולא שמעו אלי ולא הטו את אזנם" –
- 251..... המקרה הנדיר של הפטרה בתועבות ירושלים
- 259..... שמיני: "פרץ עזה" – התפרצות ואטימות כסכנות רוחניות
- 267..... תזריע ומצורע: "כי יש נביא בישראל" – הזיקה שבין צרעת למלחמה
- אחרי מות וקדושים: "הלא כבני כשיים אתם לי" –
- 277..... נאמנותו של הקב"ה לישראל
- אמור: "ועמדו לפני להקריב לי" –
- 285..... הלכות המקדש ומעמד הכהנים לעתיד כמבשרי גאולה
- 293..... בהר: "משפט הגאולה לקנות" – מגאולת השדות לגאולת העם
- 301..... בחקתי: "ד' עזי ומעוזי" – מידת הבטחון והאמון בקב"ה
- 309..... במדבר: "והולכתיה המדבר" – המדבר כמקום גלות, תשובה ותיקון
- 317... נשא: "מה יהיה משפט הנער ומעשהו" – אנרגיות קמאיות והורות פסיבית
- בהעלתך: "ושכנתי בתוכך" – בחירת ישראל
- 325..... והעיימות בין השטן לכהן הגדול
- 335..... שלח: "והיא העלתם הגגה" – נאמנות ומסירות נפש בבית רחב
- 343..... קרח: "וד' אלקיכם מלככם" – הסיכוי והסיכון הרוחני ביציבות פוליטית
- 353..... חקת: "אנכי אהיה לכם לראש" – האדם הנכון בזמן הלא נכון
- 359..... בלק: "ולא ייחל לבני אדם" – עם לבדד ישכון ובקב"ה יתחשב
- פנחס: "ויעמד פתח המערה" – הדיון החוזר בין אליהו
- 365..... לקב"ה על פרישה ומעורבות
- 377..... מבוא להפטרות הקיץ
- מטות: "הנה נתתי דברי בפוך" – מודלים נבואיים שונים
- 383..... בהקדשת משה והקדשת ירמיהו
- 393..... מסעי: "שתים רעות עשה עמי" – עבודה זרה כקש לעם טובע

דברים – שבת חזון:

- 399....."לכו נא ונוכחה... איכה היתה" – הפטרת תוכחה או קינה?.....
- 407.....**ואתחנן – שבת נחמו:** "ואל מי תדמיון אל" – נשגבות מנחמת.....
- 413.....**עקב:** "כי נחם ד' ציון" – נימוקי נחמה בגלות נמשכת.....
ראה: "זאת נחלת עבדי ד'" – גאולה של עושר רוחני וגשמי
- 423.....**כמענה לסבל הגלות**.....
שופטים: "עורי עורי לבשי עזך ציון" – חזרה, פירוט והעמקה
- 429.....**כמרשם לנחמה מחרדת הגלות**.....
- 437.....**כי-תצא:** "הרחיבי מקום אהלך" – ייאוש ותקווה, הווה ועתיד בעת הגלות....
- 443.....**כי-תבא:** "וכבוד ד' עליך זרח" – הופעת האור האלוקי בעת הגאולה.....
- 451.....**נצבים:** "שוש אשיש בד'" – הגאולה השלמה.....
- 459.....**וילך – שבת שובה:** "כי כשלת בעונך" – התשובה התועלתנית.....
- 471.....**האזינו:** "יגמלני ד' כצדקתי" – שירת ההשגחה.....
וזאת הברכה – שמחת תורה: "חזק ואמץ" –
- 481.....**אתגר החלפת מנהיג נערץ בתלמידו**.....
- 491.....**מחר חודש:** "כי שלום לך" – אמון אישי והכרעה כואבת.....
- 499.....**שבת ראש חודש:** "כאיש אשר אמו תנחמנו" – גאולה פסיבית וחלקית.....
יום טוב ראשון של ראש השנה: "אל הנער הזה התפללתי" –
- 509.....**פקירתה של חנה**.....
יום טוב שני של ראש השנה: "הלוך להרגיעו ישראל... ועמי את טובי ישבעו" –
- 521.....**המרגוע והשובע עבור שרידי החרב כערך דתי**.....
יום הכיפורים – שחרית: "והלך לפניך צדקך" –
- 527.....**כפרה ותשובה, צום וצדקה**.....
- 537.....**יום הכיפורים – מנחה:** "ולא נאבד" – ספר יונה: ספרם של בינונים.....
יום טוב ראשון של סוכות: "לא יום ולא לילה" –
- 553.....**נס וטבע בסוכות**.....
שבת חול המועד סוכות:
- 561.....**"ואת שם קדשי אודיע" – קידוש השם ותיקון הסדר הטבעי**.....
שבת חנוכה: "כי לא בחיל ולא בכח" –
- 571.....**חזרת הקב"ה לציון ואתגר הגאולה הראויה**.....
- 581.....**שבת חנוכה השנייה:** "ואת המנרות" – המנורה כחלק מתבנית המקדש.....
פרשת שקלים: "איש מאת מכרו" – מעורבות ומוטיבציה,
- 589.....**שוויוניות ושגרה בגיוס משאבי המקדש**.....

- פרשת זכור: "כי יראתי את העם" – אתגר המצווה והמנהיגות
- 597.....מלחמת עמלק.
- פרשת פרה: "וזרקתי עליכם מים טהורים" – טומאת החטא, טהרתו וזיקתם
לגלות וגאולה.
- 607.....
- פרשת החודש: "בראשון באחד לחדש... ועשה הנשיא ביום ההוא" –
מלואים, מקדש ומלכות בקרבנות חודש ניסן
- 619.....
- שבת הגדול: "כימי עולם וכשנים קדמוניות" –
תוכחה והבטחה בחתימת הנבואה
- 627.....
- יום טוב ראשון של פסח: "של נעלך מעל רגלך" –
יהושע הולך בעקבות משה
- 633.....
- שבת חול המועד פסח: "וידעתם כי אני ד'... והבאתי אתכם אל אדמתכם" –
מי היו העצמות היבשות ולמה החיו אותן?
- 643.....
- שביעי של פסח: "יצילני מאויבי עז" – שירת ההודאה של דוד
- 653.....
- שבועות: "נפתחו השמים ואראה מראות אלקים" – כבוד אלקים הסתר דבר
- 661.....
- תשעה באב שחרית: "מבליגיתי עלי יגון" – קינה, תוכחה וחורבן
- 669.....
- תענית ציבור: "דרשו ד' בהמצאו" – התענית כיום תשובה
- 677.....
- 687..... מפתח מקורות
- 701..... מפתח נושאים

בראשית

"תהלתו מקצה הארץ"

כבוד שמים כיסוד הבריאה והגאולה

הפטרת בראשית (ישעיהו מ"ב, ה – מ"ג, י),¹ העוסקת בבריאת העולם ובגדלות הבורא לקוחה מרצף פרקי הנחמה של ישעיהו ומשמשת כנבואת נחמה. לכן, הזווית שהיא מציגה בפנינו על הבריאה איננה תיאור הבריאה גרידא, אלא נובעת מתפקידה כנבואת נחמה, ומכוח מגמה זו מוצגת בפנינו זווית נוספת ושונה כלפי הבריאה שאיננה נמצאת בפרשת בראשית. על כן, בבואנו לדון בהפטרה זו עלינו לפתוח בכחינת מגמת הבריאה המוצגת בה וזיקתה לפרשה, ולאחר מכן לעמוד על השתלבותה במסכת הנחמה והגאולה.

לאורך כל פרשת בראשית, סיפור הבריאה מסופר מן הפרספקטיבה של "אֱלֹהֵי תוֹלְדוֹת הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ בְּהַבְרָאָם" (בראשית ב', ד), המציגה את הבריאה והעולם הנברא על פני האדמה. הזווית המסופרת בפרק א' היא בעיקרה קוסמולוגית, כשבמוקדה היווצרות עולם הטבע על חוקיו הקבועים, ההיררכיה הפנימית שבו והמחזוריות המתמדת שלאורה הוא מתנהל. ייסוד הסדרים הללו וחלוקת הברכות והתפקידים למינים השונים הם המעסיקים את התורה. העולם המוצג בפנינו הוא העולם הטבעי במלוא הדרו, על החי והצומח שבו, והוא העומד במוקד הסיפור. הכתוב מבחיר את ההיררכיה הקיימת בבריאה ואת הסדר הטבעי המקנה למינים השליטים את הכיבוש והשליטה בטבע, וכן את צלם האלקים הניתן לאדם כפאר היצורים והברכה הניתנת לו לרדות בדגי הים, בעוף השמים ובשאר הבריאה. בסוף כל יום, הקב"ה משקיף

1. על פי המנהג האשכנזי. מנהג עדות המזרח הוא לסיים במ"ב, כא.

על הנעשה ורואה שהוא טוב. הקב"ה מוצג בפרק כבורא העולם, וסיכום הבריאה היומית והשבועית מתבטא בכך שאלקים בודק את המלאכה ומעריכה כטובה וראויה. הקב"ה מוצג כעושה שמים וארץ ודרי מטה הם הצרכנים הנהנים להשתמש בעולמו. זוות הראייה של פרק א' היא תיאורית ולא תכליתית, ורצון הבורא מתגלה בו כיוצר המחליט על בריאת העולם ומבצעה. אין בפרק שום פן טלאולוגי המציג את מטרתו של הקב"ה בבריאת היקום.

בפרק ב' התמונה משתנית במידה ידועה, והאדם איננו נחשב כעוד יצור מני רבים בתוך עולם הטבע אלא הוא הנברא היחודי שבעבורו נברא עולם ומלאו. מערכת היחסים שבין האדם לבין הקב"ה הופכת להיות "אישית" יותר ומתבטאת במתן נשמת רוח חיים באפו של האדם, בדאגה לעולם נאה המספק את צרכיו, במשימה המוטלת עליו "לְעֲבֹדָהּ וּלְשָׁמְרָהּ" (בראשית ב', טו) ובמושג המצווה המוטל עליו. כל זה יוצר תמונה שונה בתכלית מזו שצוירה בפרק הקודם מבחינת זיקתו של האדם לטבע ומעמדו כיצור מיוחד, והדברים ידועים.²

ואולם, למרות ההבדלים האמורים, הבה ונבחן את המשותף לשני התיאורים הללו לעומת התיאור בהפטרה. בחינת ההבדלים הללו תצביע על פער משמעותי ביניהם ועל כך שנבואת ישעיהו מציגה את הבריאה מפרספקטיבה שונה לחלוטין. ביסודו של דבר, במוקד תיאור הבריאה שבחומש נמצא האדם ועולמו. בין אם נבחן את הדברים מן ההקשר הטבעי (פרק א') ובין אם מנקודת המבט של יחודיות האדם ומרכזיותו בבריאה (פרק ב'), בסופו של דבר הסיפור מציג את האדם ומקומו בבריאה. הקב"ה הוא המספק את צרכיו של האדם, הוא המברך ומצווה אותו והוא המשגיח עליו. תפקידו של הבורא הוא הדאגה לאדם ומתן הכוונה באשר לייעודו, כאשר האדם נמצא במוקד העלילה. וכבר הכריז בן עזאי ש"זֶה סֵפֶר תּוֹלְדֹת אָדָם" (בראשית ה', א) הוא כלל גדול בתורה (בראשית רבה כ"ד ז).

ישעיהו, לעומת זאת, בוחן את הבריאה והשלכותיה מזוויתו של הקב"ה, תוך כדי היפוך התפקידים. אם בבראשית הקב"ה דואג לאדם, הרי שישעיהו קובע שתפקידו של האדם הוא לתת כבוד לבורא:

שִׁירֹו לַד' שִׁיר חֲדָשׁ תְּהַלְתֹּו מִקְצֵה הָאָרֶץ יִרְדֵי הַיָּם וּמְלֹאוּ אֵיִים וַיִּשְׁבְּיָהֶם. יִשְׂאוּ מִדְּבַר וְעָרִי חֲצָרִים תִּשָּׁב קֶדֶר יִרְנֹו יִשְׁבִי סֶלַע יִרְאֵשׁ הָרִים יִצְנָחוּ. יִשִּׁימוּ לַד' כְּבוֹד וְתִהְלֹתוּ בְּאֵיִים יִגִּידוּ. (ישעיהו מ"ב, י-יב)

2. דברינו בקטע זה ובקודמו הינם תיאור כוללני וסכמטי למדי ולא עיון מדויק ומעמיק בפרקים הללו, ואין עניינם אלא להוות רקע לגיתוח ההפטרה שהוא ענייננו במסגרת זו.

”תהלתו מקצה הארץ”

כפי שניתן לראות, מתן התהילה והכבוד לבורא הוא העומד במרכזו יחסו של האדם לבריאה בפסוקים האלה. לאמיתו של דבר, הנביא איננו רק מטיל על האדם חובת הלל לבורא, אלא מגדיר את כבוד שמים כתכלית הבריאה ומגמתה. בפסוק מרכזי מתוך ההפטרה, שנדון רבות על ידי בעלי המחשבה שעסקו בסוגיות הללו, מכריז הנביא: ”כָּל הַנְּקָרָא בְּשִׁמִּי וְלִכְבוֹדִי בְּרֵאתוֹ יִצְרָתוֹ אֶף עֲשִׂיתִיו” (שם מ”ג, ז). עצם הבריאה הוא בעבור ההכרה בקב”ה ובגדלותו, ועל כן פתיחת ההפטרה היא ההכרזה מטעמו של הקב”ה כבורא: ”כֹּה אָמַר הָאֱלֹהִים ד’ בּוֹרֵא הַשָּׁמַיִם וְנוֹטִיָּהֶם לְקַע הָאָרֶץ וְצִאֲצָאֶיהָ נִתֵּן נִשְׁמָה לְעַם עֲלִיָּה וְרוּחַ לְהִלְכִים בָּהּ” (שם מ”ב, ה). המסקנה המתבקשת מכך נמסרת על ידי הנביא בפסוקי ההמשך: ”אֲנִי ד’ הוּא שְׁמִי וְכְבוֹדִי לְאַחַר לֹא אֶתֵּן וְתִהְיֶה לִּי לְפָסִילִים” (שם, ח).

בדברים הללו מציג ישעיהו את אחת ההתייחסויות המרכזיות בעולמנו לבריאה בפרט ולמערכת היחסים שבין האדם למקום בכלל. שאלה זו, והגישה המוצגת בהפטרה כמענה לה, מהדהדות במקורותינו לדורותיהם, החל מקביעותיהם של חז”ל וראשונים ועד לשורות הפתיחה של המשנה ברורה:

כששמעו חכמים בדבר אמרו, כל מה שברא הקדוש ברוך הוא לכבודו בראו, שנאמר כל הנקרא בשמי ולכבודי בראתיו. (יומא לח ע”א)
הָלְלוּ אֶת ד’ מִן הָאָרֶץ וְגו’. אמר ישעיהו, כל הנקרא בשמי וגו’, לא ברא הקב”ה את אדם אלא לכבודו, וכן הוא אומר (משלי ט”ז, ד) כָּל פֶּעַל ד’ לְמַעַנְהוּ וְגו’, בראו להיות מקלסין וקלסוהו, שנאמר (תהלים י”ט, ב) הַשָּׁמַיִם מְסַפְּרִים וְגו’. וכשם שהשמים וכל אשר בהם מקלסין אותו, כך הארץ וכל אשר בה מקלסין אותו, שנאמר הללו את ד’ מן הארץ, הכל מקלסין את המלך. (מדרש תהלים מזמור קמח) וכוונת כל המצות שנאמין באלקינו ונודה אליו שהוא בראנו, והיא כוונת היצירה, שאין לנו טעם אחר ביצירה הראשונה, ואין אֵל-עליון חפץ בתחתונים מלבד שידע האדם ויודה לאלקיו שבראו. (רמב”ן שמות י”ג, יז)
כי לכך נברא האדם, כמו שאמר הכתוב כל הנקרא בשמי ולכבודי בראתיו וגו’. (משנה ברורה סימן א’ ס”ק א)

עקרון ההכרה וההודאה לבורא כתכלית הבריאה וכרצון שמים בבריאת העולם הוא המסר המרכזי של נבואת ישעיהו. בנקודה זו, פרספקטיבת ההפטרה באה להשלים את הנאמר בפרשת בראשית, בה אין עקרון זה בא לידי ביטוי.
דברינו עד עתה הצביעו על הבדל הזוויתי שבין הפרשה לבין ההפטרה ביחס לבריאה וחשיבות ההכרה בעקרון ”כל הנקרא בשמי ולכבודי בראתיו”. ואולם, בכך לא תם העניין. כפי שהערנו בפתיחה, נבואה זו משובצת במסגרת פרקי הנחמה לישראל,

ובהקשרם יש להבין את המסר הנבואי של ההפטרה. לאור זאת, יש לטעון שמגמת ההפטרה איננה ללמדנו את עקרון כבוד הבורא כתכלית הבריאה בפני עצמה – אם כי דבר זה נלמד מתוך הדברים – אלא להצביע על כבוד הבורא ומעלתו כמבשר את בוא הגאולה.

בשורה זו של גאולה מפאת הדאגה לכבוד שמים מוצגת על ידי הנביא במהלך כפול. ראשית, ישראל מוצגים על ידי הנביא כעמו של הקב"ה – "אני ד' קראתיך בצדק ואחזק בידך ואצרך ואתנך לברית עם לאור גוים" (ישעיהו מ"ב, ו) – וממילא, כל פגיעה בכבודם היא גם פגיעה בכבוד המקום. שנית, הצורך בגאולת ישראל בוקע ועולה מתוך ברית זאת, היות והם עם ד'. זוהי מסקנתו של הנביא האמורה בפסוקים הללו, בדרך זו:

אני ד' קראתיך בצדק ואחזק בידך ואצרך ואתנך לברית עם לאור גוים. ולכן עליו לפקח עינים עורות להוציא ממסגר אסיר מבית כלא ישבי חשך. וכי אני ד' הוא שמי וכבודי לא אחר לא אתן ותהלתי לפסילים. (שם, ו-ח)

הנימוק לגאולה מפורש פה והוא שלא יעלה על הדעת שהקב"ה יתן את כבודו לאחר ותהילתו לפסילים, אך זה מה שיתרחש אם לא יגאל את ישראל. המסקנה האופרטיבית הנגזרת מכך שהקב"ה יגאל את ישראל נמסרת לנו כמה פסוקים לאחר מכן:

ד' כגבור יצא כאיש מלחמות יעיר קנאה יריע אף יצריח על איביו יתגבר. החשיתי מעולם אחריש אתאפק פיולדה אפעה אשם ואשאף יחד. אחריי הרים וגבעות וכל עשבם אוביש ושמתי נהרות לאיים ואגמים אוביש. והולכתי עורים בדרך לא ידעו בנתיבות לא ידעו אדריכם אשים מחשך לפנייהם לאור ומעקשים למישור אלה הדברים עשיתם ולא עזבתם. נסגו אחר יבשו בשת הבטחים בפסל האמרים למסכה אתם אלהינו. (שם, יג-יז)

בעקבות זאת, הנביא מרגיש צורך להתייחס לשאלה המתבקשת כלפי דבריו, והיא עצם מציאותם של ישראל בגלות.³ מן הפרספקטיבה של פרשת בראשית, בה הדיון על מקומו של האדם בבריאה הוא מכוח עצמו והערכתו היא לפי מידת התאמתו

3. דיון זה מתרחש במסגרת ההפטרה רק לפי המנהג האשכנזי. מנהג ספרד הוא לסיים קודם לכן (מ"ב, כא). זוהי דוגמא אחת מני רבות שמנהג ספרד מתמקד בעיקר המסר בלבד, ואילו המנהג האשכנזי מוסיף את הרקע הקודם לכך או את השאלות המתעוררות בעקבותיה. דוגמא בולטת נוספת היא הפטרת פרשת בשלח, שבה מנהג ספרד קורא את שירת דבורה בלבד, אך מנהג אשכנז מוסיף את כל סיפור המלחמה הקודם לשירה.

“תהלתו מקצה הארץ”

לייעוד שניתן לו ולציווי שהוטל עליו, אזי מידת הגמול של שכר ועונש הניתן לאדם על מעשיו והצורך בעונש או בגלות בעקבות החטא מובנים מאליהם. הבריאה נועדה לאדם וכשזה איננו ממלא את ייעודו, הקב"ה מגיב בהתאם ודן את האדם במידה המגיעה לו. אדם וחיה חטאו ונגזר עליהם לגלות מגן עדן, ופרשת בראשית מסתיימת בכך שהקב"ה נחם על הבריאה והחליט להשחית את העולם בעקבות התדרדרותו המוסרית של האדם. עקרון זה מיושם בהמשך התורה כלפי עם ישראל, כי העם אחראי על מעשיו ואמור ליתן עליהם דין וחשבון. ואכן, המסר הבוקע ועולה מכתובים רבים בתורה הוא שבזמן שישראל עושים רצונו של מקום הקב"ה גואלם ומטיב עמם, אך אם אינם עושים רצונו של מקום אזי הם גולים מעל שולחן אביהם. מן הזווית של ההתנהגות האנושית, כך אמורים להיות פני הדברים. לכן, לאור פרספקטיבת הבריאה האנתרופוצנטרית המוצגת בפרשת בראשית, החרטה על בריאת האדם והעולם מוכנת ותואמת את ההגיון הפנימי של הפרשה.

ואולם, כאשר ישעיהו בא ומוסר אמירה נבואית שבה גאולת ישראל איננה באה כתוצאה מתשובה ומעשים טובים אלא כתולדה מהיות כבודם מרכיב בכבוד המקום, אזי בצד ההבטחה על הגאולה בעבור כבוד שמו, מתעוררת גם קושיא על עצם הגלות. הרי אם גלותם של ישראל פוגעת בכבוד המקום, יש לתהות כיצד הניחה ההשגחה לישראל להגיע למצב של שפלות ומדוע החליט הקב"ה להגלותם ולגרומם בכך למיעוט כבודו?

שאלה זו מונחת בבסיס תמיהתו של הנביא “מִי נָתַן לְמִשְׁפַּה יַעֲקֹב וַיִּשְׁרָאֵל לְבָזוּיִם” (שם, כד), הבאה בעקבות כשורת הגאולה למען כבוד שמים. ברם, תשובתה המתבקשת בצדה והיא “הֲלוֹא ד' זֶו חָטְאוּנוּ לוֹ וְלֹא אָבוּ בְדַרְכָּיו הַלֹּהֶךְ וְלֹא שָׁמְעוּ בְּתוֹרָתוֹ” (שם). אמנם ישראל הם עמו של הקב"ה ובזכות זאת יגאלו, אך מערכת היחסים של “וְאֶצְרָךְ וְאֶתְנַדְךָ לְבְרִית עִם לְאוֹר גוֹיִם” (שם, ו) מחייבת גם את ישראל ללכת בדרכי המקום ולשמוע בתורתו. לולא זאת, עוברת היותם עמו של הקב"ה אינה אלא הזמנה לחטא ולפינוק, וכל משמעות קיומם כ“ברית עם לאור גוים” נהפכת לחסרת משמעות. אדרבא, דווקא משום היותם עמו של הקב"ה, מעשיהם מקבלים משנה משמעות והיא המחייבת להגלותם. כל נשכח שמושג הברית מכיל בתוכו מערכת יחסים של הדדיות אשר מבלעדיה אין לברית משמעות, והיא המופרת על ידי החטא.

אמור מעתה, הנביא מציג בפנינו מתח מובנה של גלות וגאולה הנובע מכך שישראל הם עם ד'. מחד, שמירת הברית והתורה נדרשת מהם ברמה הגבוהה ביותר, ואי הקפדה על כך מחייבתם גלות; מאידך, היותם בניס למקום היא גם הערובה הטובה ביותר לגאולתם. העולה מכך הוא שבטווח הקצר זיקתם למקום מקרבת את הגלות ומזרזת את העונש, אך בראייה כוללת וארוכת טווח יותר היא גם ההבטחה לכך שהגאולה בוא תבוא.

לאור זאת, עלינו לשוב ולנתח את פסוק המפתח שהבאנו לעיל – "כל הנקרא בשמי ולכבודי בראתיו יצרתיו אף עשיתיו". בדברינו שם הסברנו את הפסוק כמתאר את תכלית הבריאה והבאנו מדרשים המבינים כך את משמעותו. ואולם, לאמיתו של דבר, ישנם במפרשים שתי גישות פרשניות לפסוק.⁴ הראשונה אכן רואה את הפסוק כמוסב על הבריאה בכלליותה, וכפי שהסברנו לעיל. השנייה, לעומת זאת, רואה את הצהרת "כל הנקרא בשמי ולכבודי בראתיו" כמתייחסת לישראל ומשמשת כנימוק לגאולתם. ישראל ייגאלו כי הם בניו של מקום וכבודם הוא כבודו. לפירוש זה אין הפסוק דן בתכלית הבריאה אלא מדגיש את מעמד עם ישראל וזיקתו לקב"ה כחלק מהבטחת הגאולה. הבטחה זו מבוססת על מהלך של גאולה הנובע מראיית הבריאה ככבודו של הקב"ה, והיא הסיבה שהפטרת בראשית איננה נבואה העוסקת אך ורק בבריאה כשלעצמה אלא היא משולבת כמעריך נבואות הגאולה של ספר ישעיהו. ברם, ראיית הגאולה כנובעת מצורך גבוה איננה סוף העניין, אלא ישנו גם מהלך נוסף המשולב על ידי ישעיהו במסגרת נבואה זו והוא ראיית הגאולה כמעין בריאה מחודשת:

שִׁירוּ לַד' שִׁיר חֲדָשׁ תְּהַלְלוּ מִקְצֵה הָאָרֶץ יוֹרְדֵי הַיָּם וּמְלֹאוּ אֵימִים וַיִּשְׁבְּיָהֶם. יִשְׂאוּ מִדְּבַר וְעָרְיוּ חֲצֵרִים תִּשָּׁב קֶדֶר יִרְנֹו יִשְׁבִּי סֶלַע מִרְאֵשׁ הָרִים יִצְנָחוּ. יִשְׂמֹו לַד' כְּבוֹד וּתְהַלְלוּ בְּאֵימִים יִגְדֹו. ד' כְּגִבּוֹר יֵצֵא פְּאִישׁ מִלְחָמוֹת יַעִיר קִנְאָה יִרְיַע אֶף יִצְרִיחַ עַל אֵיכָיו יִתְגַּבֵּה.

הַחֲשִׁיתִי מֵעוֹלָם אַחֲרִישׁ אֶתְאַפֵּק כִּי־לִדְהָ אֶפְעֶה אֲשֶׁם וְאֶשְׂאֵף יָחַד. אַחֲרִיב הָרִים וּבְנֵעוֹת וְכָל עֶשְׂבָם אוֹבִישׁ וְשִׁמְתִי נְהָרוֹת לְאֵימִים וְאֶגְמִיִם אוֹבִישׁ. וְהוֹלַכְתִּי עוֹרִים בְּדַרְךָ לֹא יִדְעוּ בְּנֵתִיבוֹת לֹא יִדְעוּ אֲדָרִיכֶם אֲשִׁים מִחֲשֶׁךְ לִפְנֵיהֶם לְאוֹר וּמַעַקְשִׁים לְמִשׁוֹר אֱלֹהֵי הַדְּבָרִים עֲשִׂיתֶם וְלֹא עֲזַבְתֶּם. נִסְגּוּ אַחֲוֹר יִבְשׁוּ בִשֵׁת הַבְּטָחִים בְּפֶסֶל הָאֱמֹרִים לְמַסְכָּה אַתֶּם אֱלֹהֵינוּ.

בפסוקים הללו מתוארת הגאולה כמציאות חדשה לחלוטין, כאשר הקב"ה מחריב את הסדר העולמי הקודם, מבטל את המציאות הקיימת ומכניס תחיתיהם עולם של גאולה. השיר הינו שיר חדש כי המציאות הינה מציאות חדשה. המדבר המיושב ("ישאו מדבר ועריו") מהווה סמל לבריאה המחודשת שהרי המדבר הוא האזור השומם והקמאי ביותר עלי אדמות, מחוז שאינו ראוי למגורי אדם והינו בבחינת ארץ לא נושבת הנמצאת מחוץ לעולמו של האדם.⁵ העולם הנברא נמסר לשלטונו של האדם בבחינת "לעבדה

4. עיין רש"י, אבן עזרא ורד"ק על אתר.

5. מן הראוי להביא כאן את תיאורו של ירמיהו (ב', 1) את המדבר: "במדבר בארץ ערבה וישוהה

”תהלתו מקצה הארץ”

ולשמרה” ומכוח ברכת ”וכבשוה”, אך המדבר נמצא מחוץ לעולם הזה, שהרי הוא איננו מעובד או נשמר ואיננו כבוש על ידי האדם. תיאור הגאולה בידי ישעיהו כהפיכת המדבר למקום מיושב שיש בו ערים נועד לתת לגאולה משמעות של בריאה מחודשת. רעיון זה של ישוב המדבר בעת הגאולה כקשור בעקרון של בריאה מחודשת מפורש בפסוקים שבפרק הקודם להפטרנו:⁶

אֲשִׁים מְדָבֵר לְאִגַּם מִים וְאֶרֶץ צִיָּה לְמוֹצְאֵי מַיִם. אֲתֵן בְּמִדְבַר אֶרֶז שֶׁטָּה וְהַדָּס וְעֵץ
שָׁמֶן אֲשִׁים בְּעֶרְבָה בְרוֹשׁ תְּדַהֵר וְתֹאשׁוּר יַחְדָּו. לְמַעַן יֵרָאוּ וַיִּדְעוּ וַיִּשְׂמְחוּ וַיִּשְׂכְּלוּ
יַחְדָּו כִּי יָד ד' עָשְׂתָה זֹאת וְקִדּוּשׁ יִשְׂרָאֵל בְּרָאָה. (שם מ"א, יח-כ)

כפי שניתן לראות בבירור, החייאת המדבר בפסוקים האלו מתוארת על ידי הנביא כפעולה של בריאה (”וקדוש ישראל בראה”) ויש בכך ללמד על משמעות הפרחת שממת המדבר, הפיכתו למקום מיושב ותהליך ישוב הנוודים בהתיישבות מאורגנת המתוארים בהפטרנו (”ישאו מדבר ועריו, חצרים תשב קדר”), כגאולה המשנה סדרי עולם.⁷

לאחר דברי הנבואה על ישוב המדבר, הנביא מוסיף דימוי מעניין ביותר, הממחיש עוד יותר את תפיסת הגאולה כבריאה, והוא הרמז המדמה את הגאולה ללידה: ”כִּי־לִדְהָ אֶפְעָה אֱשֶׁם וְאֶשְׂאָף יַחַד”. בעקבות ”בריאה” מחודשת זאת של הגאולה מחויבים הגויים לתת לקב”ה תהילה וכבוד:

שִׁירוּ לַד' שִׁיר חֲדָשׁ תְּהַלְתּוּ מִקְצֵה הָאָרֶץ יוֹרְדֵי הַיָּם וּמְלֹאוּ אֵיִם וַיִּשְׂבִּיהֶם. יִשְׂאוּ
מִדְבַר וְעֲרִיּו חֲצֵרִים תִּשָּׁב קֶדֶר יִרְנֹו יִשְׂבִּי סֹלֶעַ מִרְאֵשׁ הָרִים יִצְחָחוּ. יִשְׂמְחוּ לַד'
כְּבוֹד וְתְהַלְתּוּ בְּאֵיִם יִגִּידוּ.

בְּאֶרֶץ צִיָּה וְצִלְמוֹת בְּאֶרֶץ לֹא עֵבֶר בָּהּ אִישׁ וְלֹא יֵשֵׁב אָדָם שָׁם, ואת דברי הגמרא ביומא (סז ע"ב) לגבי השעיר המשתלח: ”יכול בישוב, תלמוד לומר לומר במדבר”.

6. הפניית זקור על המדבר כמבשר את תהליך הגאולה נעשית על ידי ישעיהו במקומות רבים. עיין ל"ה, א-י; מ', ג-ה; מ"א, יח-ט; מ"ג, יח-כ; נ"א, ג. לחילופין, תיאורי החורבן בספר מתארים עיר הנהפכת למדבר. עיין י"ט, טז-יח; כ"ז, י; נ', ב-ד; ס"ד, ט-י. ועוד עיין ל"ב, יג-יח.

7. אמנם, יש להעיר שהפסוקים המצוטטים מפרק מ"א מנבאים על שינוי הטבע הפיזי והם מתארים מדבר ההופך להיות מקום מים ומעיינות, ואילו אצלנו מדובר על ישוב המדבר ולא על שינוי טבעו. עם זאת, מן הפרספקטיבה של ייעוד העולם הנברא כמסר לאדם ליישובו מכוח "לא תהו בראה לשבת יצרה" (ישעיהו מ"ה, יח), הפיכת המדבר למקום ישוב הינה פעולה לא פחות משמעותית ומחודשת עבור הבריאה מאשר שינוי האקלים הטבעי שלו.

התגובה הראויה לבריאה היא מתן תהילה וכבוד לכורא, ועל כן גם התגובה לגאולה שהיא בבחינת בריאה אמורה להיות שיר ושבח לכורא. השיר שיושר בעת הגאולה יהיה שיר חדש כי באו זמנים חדשים, שהרי הגאולה איננה מתוארת כמציאיות היסטורית משופרת, אלא כעולם חדש לחלוטין.

ויש להוסיף שמלבד רוממות הרוח וההתלהבות הבאה מראיית הגאולה כהתחלה חדשה לעומת העבר, רעיון הגאולה כבריאה חשוב ביותר לשם מתן תקווה לעם המוכה והנדכא. לעם הנתון למשיסה, המתואר בראשית ההפטרה כאסיר הנתון במסגר וכיושבי חושך הנמקים בבית כלא, נרמה שאין בכוחה של המציאות להשתנות כלל. כאסיר שאינו מאמין שגורלו ישתנה אי פעם, כן העם בגולה נתון ביאוש גדול ואבדן תקווה. הצגת הגאולה כמהלך של בריאה נועדה להעיד על האפשרות של מהפך פתאומי וניתוק טוטלי מן העבר הקשה. כשם שהבריאה המקורית יצרה מציאות חדשה יש מאין ושינתה את המצב שקדם לה מבלי הכר, אף בכוחה של הגאולה העתידית לבוא לעולם כיש מאין אם תחפוץ בכך ההשגחה, אף על פי שניצניה אינם נראים בשטח.

הזיקה, אם כן, של הפטרת הגאולה לפרשת בראשית מתחדדת ומתעצמת; אין מדובר רק בתוספת פרספקטיבה נבואית על הבריאה או בכשורת גאולה הבאה לעולם מפאת כבוד שמים, אלא בנבואה המדברת על בריאה מחודשת העתידה להתרחש. אמור מעתה, פרשת בראשית מתארת את הבריאה המקורית ואילו הנביא מציג את ה"בריאה העתידית"; בכך, משלימה ההפטרה את משמעות הבריאה עבורנו, והיא בבחינת עתיד היונק מכח העבר וממשיך את דרכו.